

MŰHELY

GURKA DEZSŐ

ECKERMANN *BESZÉLGETÉSEK GOETHÉVEL* CÍMŰ MŰVÉNEK SCHELLING-KONTEXTUSAI Életrajzi és természetfilozófiai vonatkozások a *Vonzások és választások*ban

Kulcsszók: *Wahlverwandschaften*, cserebomlás, Caroline Michaelis, Schelling természetfilozófiája, egyesülés és szétválás.

Bevezetés

Johann Peter Eckermann négy alkalommal tett említést arról – 1826-os, 1829-es és 1831-es dátumokhoz kötődően –, hogy az 1809-ben megjelent *Vonzások és választások* (*Die Wahlverwandschaften*) című regény szóba került Goethével való beszélgetéseik során. Goethe e megnyilvánulásai meglehetősen enigmatikusak, s első megközelítésre alig visznek közelebb bennünket a regény rejtélyes momentumainak megértésében: az életrajzi momentumokat egyfelől sajátjának vallotta a költőminiszter, másfelől pedig távolította azokat önmagától; említést tett a regény átfogó szerkezetéről, de nem nevezte meg annak jellegét és mintáját; elvetette az anorganikus és organikus világ közötti fokozatos átment elvét, anélkül, hogy ezen koncepció eredetére hivatkozott volna.

Tanulmányunk kiindulópontját azok a szakirodalomban szereplő felvetések képezik, amelyek Schellingnek valamiféle – részben életrajzi, részben koncepcionális – szerepet tulajdonítanak a regény cselekményének és szerkezetének formálódásában. A továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy Eckermann utalásait – természetesen csupán a regény sokrétű jelentésstruktúráinak egy lehetséges részmozzanataként – Schelling életrajzi eseményeivel, illetve természetfilozófiájával hozzuk összefüggésbe.¹

¹ A filozófus neve csupán egyetlen alkalommal fordul elő Eckermann-nál, aki a *Faust* kapcsán kérdezett rá a *Samothraké isteneiben* (*Gottheiten der Samothrake*, 1815) szereplő kabirok motívumára (Schelling 1958 d: 363), de feltételezését Goethe csupán részlegesen erősítette meg. „*Akad benne, néhány fejtörő részlet – mondtam –, és olykor talán némi tudományosság is kívántatik hozzá. Csak annak örülök, hogy Schelling könyvecskéjében olvastam a kabirokról, és most így tudom, mire céloz Ön a Klasszikus boszorkányszombat-nak abban a remek részletében.*” 1831. február 17. csütörtök (Eckermann 1989: 573).

A Vonzások és választások mint (ön)életrajzi regény?

Eckermann a *Die Wahlverwandschaften* megjelenése után két évtizeddel, 1830. február 17-én így rögzítette Goethének a regény keletkezésével kapcsolatos 1830. február 17-i megjegyzését:

„Vonzások és választások című regényéről elmondja, hogy nincs benne egyetlen vonás sem, amelyet ne élt volna át, de egy sem úgy szerepel benne, ahogy átélte” (Eckermann 1989: 508)

Mielőtt sorra vennénk az esetleges életrajzi leképeződések lehetőségeit, eleve érdemes kiemelni, hogy a ‘vonás’ kifejezés már önmagában is egyfajta távolságtartást jelez azzal az értelmezési lehetőséggel szemben, mely szerint a cselekmény vagy annak egyes mozzanatai közvetlen életrajzi mozzanatokat dolgoznának fel. Ugyanakkor mind a kortársak, mind a későbbi értelmezők részéről megkerülhetetlen kérdésként merült fel, hogy miként áll össze a Goethe által mégiscsak sejtetett önéletrajzi mozaik, illetve, hogy az ő biográfiáján kívül kiknek az életrajzi eseményei adhatták az Eckermann által rögzített önreflexió szerint mozaikdarabkákból összeálló kép egyes részelemeit.

Az író életrajzát érintő egyik vélekedés szerint Luciana alakjához Bettina Brentano (a későbbi Bettina von Arnim) szolgált volna modellként. (Eckermann 1989: 992) Kettőjük nexusának titokzatossága ugyanakkor aligha ad lehetőséget a töredezettségnek az értelmezés szintjén történő egésszé formálására.

Mind a kortársi beszámolókból, mind pedig az irodalom- és filozófiatörténeti kommentárokból fellelhető az a meggyőződés, hogy a *Die Wahlverwandschaften* cselekményéhez Schelling és Caroline Michaelis (számos kortársuk által botrányosnak ítélt) szerelme szolgált életrajzi kiindulópontul (Gulüga 1987: 83). Ez az értelmezés egyrészt jobban alátámasztható, mint az előbbi, lévén, hogy Goethe mind Schellinggel mind Caroline Michaelisszel – mind pedig kettőjük kiterjedt jénai környezetével – kapcsolatban állt a regény keletkezését megelőző években, másrészt távlatosabb is, amennyiben felveti Goethének a romantikához, illetve a természetfilozófiához való viszonyának problematikáját.

A bonyolult kapcsolati hálók szálainak végigkövetéséhez alighanem Caroline Michaelis életének eseményei jelentik a legjobb kiindulópontot. Caroline több hónapot a Gotter családnál töltött (azaz Schelling leendő második feleségének szüleinél), majd 1798-ban új férjével, August Wilhelm Schlegellel Drezdába költözött. Schelling mint Schlegel ismerőse került kapcsolatba a nála tizenegy és fél évvel idősebb Carolinéval (Kahn-Wallerstein 1979: 60–91). A jénai romantikusok körében elterjedt az a vélekedés, hogy a filozófus eredetileg inkább Caroline első házasságából született tizennégy éves lánya, Auguste Böhmer iránt érdeklődött, (Segenbrecht 2001: 32–33) az anyával való (kezdetben meglehetősen feszült) viszonya 1799 őszén, már Jénában alakult át szenvedélyes szerelemmé, amely – dacára a rosszízű megjegyzéseknek –

a kortársak számára a társadalmi kötöttségektől és konvencióktól mentes kapcsolat modelljévé vált.

Goethe, aki több szállal is kötődött a jénai csoportosulás tagjaihoz, viszonylag jól ismerte a Weimar közelében fekvő egyetemi város mikrovilágát. A *Vonzások és választások* keletkezése szempontjából talán nem mellékes, hogy Caroline időnként személyes ügyeikben is segítségért fordult hozzá. Schelling feleségének a regény megírása évében bekövetkezett halála indíttatást adhatott Goethének ahhoz, hogy e korábbi történéseket és magukat a karaktereket is mintegy a cselekmény és a jellemek előképeként aktualizálja.

A Schelling-biográfiához kötődő egykori vonzásoknak és választásoknak ez idő tájt egy furcsa, ezúttal magát Goethét is közelről érintő aktualitása támadt: egy fiatal hölgy, a huszonkét éves Pauline Gotter egyidejűleg került mind Goethe,² mind pedig Schelling érdeklődésének homlokterébe. A költő eredetileg egyik időskori ideálja, Silvia Ziegessahr barátnőjeként ismerte meg lányt, a filozófus pedig mint a kevéssel azelőtt elhunyt Caroline barátnőjének lányára figyelt fel Paulinére, későbbi második feleségére. Mindazonáltal a hermeneutikai kör nem csupán egy utólagos interpretációban zárul: a *Vonzások és választások* szövegére adott reflexiók Schelling és (a nála pontosan tizenegy és fél évvel fiatalabb) Gotter kisasszony kibontakozó levelezésében is szerepeltek. Pauline, mint a Ziegessahr-ház vendége és mint a regényét író Goethe napjainak tanúja – vagy mi több, a költőfejedelem vonzódásának és vonzásának maga is részese – a későbbiekben megosztotta Schellinggel a műből őt illető reminiscenciákat.³

Azzal kapcsolatban, hogy Goethe mennyiben tekintette a cselekmény előképének Schelling és Caroline Michaelis viszonyát, illetve a körülöttük kibontakozó történéseket legfeljebb találgatni lehet, az August Schlegel– Caroline Michaelis – Schelling – Auguste Böhmer viszonyrendszerrel összetettebb és cserebomlásokban gazdagabb kapcsolati konstelláció viszont aligha fordulhatott elő a regény írójának tágabb környezetében.

Természetfilozófiai hatáselemek mint Goethe regényének nem életrajzi alapú motívumai

A *Vonzások és választások*nak maga Goethe különleges helyet tulajdonított életművében: a támadások ellenére is legjobb prózai műveként említette. A regény ugyanakkor a szereplőkhöz való írói viszonyulás, illetve a kommentátorok attitűdje

² Pauline apja, Friedrich Wilhelm Gotter, a Göttinger Bund nevű csoportosuláshoz tartozó drámaíró volt, aki Goethével még a Werther megírásának időszakában barátkozott össze. *Médea* című drámáját Kazinczy fordította magyarra (Szauder 1965: 267).

³ „Schelling megkérdezi Paulinét, mi a véleménye Goethe regényéről, mit gondolt a regényről a szerző, hogyan és mikor írta. [...] Pauline beszámolt az otthoni gondokról és örömeiről. Most is a Ziegessahr családnál lakik. Goethe gyakran megfordul náluk. Kedves és szeretetre méltó, meleg szavakkal beszél Carolinéről, és üdvözlét küldi Schellingnek. A *Vonzások és választások*ról sok mindent tudna mondani, de fél, hogy szerénytelennek mutatkozik, és így is túl hosszúra sikerült a levél [...]” (Gulüga 1987: 212).

szempontjából is sajátos helyet foglal el a goethei oeuvre-ben. Walter Benjamin 1922-ben írott tanulmányában így foglalta össze a regény utóéletének karakterisztikumait:

„A kritikusok figyelmét sosem kerülték el a regényben található előjelek és párhuzam-vonások. Bőségüket, mint a mű legkézenfekvőbb kifejezőjét, már rég kellően méltatták. Ennek ellenére úgy látszik, mintha sosem mérték volna fel a maga teljességében, ahogy az egész művet mélységesen áthatja.” (Benjamin 1980: 11)

A mű értelmezéséhez tehát Benjamin szerint annak a kompozíciós elvnek a rekonstruálása jelölheti ki a fő irányokat, amely a regény megírásának szerzői iránytűje volt. Goethe e műve esetében azonban a korabeli regények elemzésekor evidens módon alkalmazható kiindulópont csak részleges eredményre vezet, a kompozícióban ugyanis számtalan váltás történik, s így nem lelhető fel benne egy olyan „vörös fonal”, amely a cselekmény egészén végighúzódna, s egyszersmind – ennek a Goethe által éppen e művében megteremtett képnek megfelelően – az egyes részmozzanatokban is aktuálisan jelen lenne.

Goethe a fent idézetnél éppen egy évvel korábban, 1829. február 9-én is említést tett a szüzsé életrajzi előképeiről, ám e megnyilvánulásával mintegy utat nyitott a nem biográfiai alapú interpretációknak is:

„Egyébként a Vonások és választásokban nincsen egyetlen sor sem, amit ne éltem volna át én magam, és több rejlik benne, mint amennyit egyszeri olvasásra bárki befogadni képes.” (Eckermann 1989: 427)

A befogadás, illetve a megértés nehézségei aligha fakadhatnak pusztán az életrajzi események identifikálásának problémáiból, a Goethe által sejtett többlet minden bizonnyal a költői alkotás és a természetkutatói tevékenység dimenzióit nyitja meg, s ennyiben az Eckerman által megörökített „átélés” kifejezés az életrajzi mozzanatokon túlra is utal. Az enigmatikus jelentések túlsúlyát rögzítette az a tény, hogy Goethe megsemmisítette a regényhez készített vázlatait (Benjamin 1980: 125), s ezáltal mintegy eltörölte az életrajzi vonatkozásokhoz, s egyéb aktuális momentumokhoz vezető útjeleket. A művön túl az életműre mint szerepegészre is mindenkor figyelemmel lévő író ezzel a demonstratív lépésével is alighanem azt juttatta kifejezésre, hogy túl kívánt lépni az élet és a fikció közvetlen egymásbatükröztetésének technikáján, s így a továbbiakban az interpretációk a jelentések kulcsát az interpretátorok ott kénytelenek keresni, ahol a szimbolika a szerzői szándék szerint ténylegesen megvalósult: a történetek, a kompozíciós elvek és az azok mögött álló természetfilozófiai koncepciók egymásra vonatkoztatásának bonyolult szövegvilágában.

A mű több rétegre kiterjedő vizsgálatok tehát nem nélkülözhetik a természetfilozófiai elvek nyomon követését, illetve azoknak a költő intellektuális környezetével való szembesítését. Ennek a szellemi közegnek – legalábbis Goethe életének egy szakaszában – Schelling igen fontos és inspiratív szereplője volt.

Goethe naplóbejegyzései az 1798 és 1803 közötti időszakban a Schellinggel való intenzív kapcsolattartásról tanúskodnak. Noha viszonylag gyakran találkoztak, beszélgetéseik konkrét tartalmáról kevés szó esik. Főként a fénytannról értekeztek, sőt mi több, közös optikai kísérleteket is végeztek, s a levélváltások tanúsága szerint ásványtani témájú eszmecsereket is folytattak (Engelhardt 2003: 193).

Goethe naplójából jól kiolvasható a Schelling-művek iránti érdeklődésének alakulása, de kettőjük levelezésében is helyet kaptak a természettel kapcsolatos kérdések, ilyen módon a filozófus természetfilozófiai koncepcióit nem csupán annak művei közvetítették. Schelling természetfilozófiai elveinek egyik legtömörebb kifejtése az a levél, amelyet 1801. január 26-án írt Goethehez (Fuhrmans 1963: 240–244).

Ennek a majd fél évtizednyi – főleg az első években igen szoros – együttműködésnek azonban nem csupán a személyes kapcsolattartás dokumentumaiban maradt nyoma, hanem kölcsönhatása fellelhető az egyes művek szövegében is. Goethe, aki Schelling korai írásai közül *A világlélekről* (*Von der Weltseele*, 1798) szóló könyvet tartotta a legfontosabbnak, 1801-ben írta meg *Világlélek* című költeményét.

Ugyanakkor Schelling műveiben is fellelhetők a Goethével való együttműködés nyomai. *Bevezetés a természetfilozófia első rendszerének vázlatához* (*Einleitung zum Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*, 1799) című írása utal a Goethével folytatott ásványtani eszmecserekre (Engelhardt 2003: 193). Maga a metamorfózisfogalom Schelling fent említett 1801-es (mineralógiai és tágabb értelemben természetfilozófiai elveit összegző) levelében is megtalálható. A filozófus interpretációja szerint a jelenség nem csupán a növények és az állatok világban van jelen, hanem a szervetlen természetben is (Fuhrmans 1963: 240–244). Schelling *A világlélekről* című könyvében hivatkozott is Goethe *A növények alakváltozása* című költeményére (Schelling 1958 b: 532). Az 1800-ban megjelent *A dinamikus folyamat általános dedukciója, avagy a fizika kategóriái* (*Allgemeine Deduktion des dynamischen Prozesses oder die Kategorien der Physik*) című művében Schelling párhuzamot vont Goethe és a saját szemlélet között, kiemelve, hogy a költőfejedelem felfogása is dinamikus; s a prizmajelenségeket a mágnesesség sémájának megfelelően értelmezte (Schelling 1958 c: IV/59). Az empirikus szemlélet szerepének valamelyes növekedését Schelling filozófiájában szintén a Goethével folytatott beszélgetések, illetve a közösen végzett fénytani kísérletek mozdították elő (Richards 2002: 464).

Goethe azonban rövid idő múlva eltávolodott a schellingi természetfilozófiától, s a kiábrándulás oka azzal magyarázható, hogy ő – szemben Schellingnek a spekulatív fizika kidolgozásában kulmináló megközelítésével – sohasem kételkedett a megfigyelés és az empirikus adatok elsődlegességében, hiszen az „eszme mint jelenség” éppen ezekben tárulhat fel.⁴ Másrészt a schellingi filozófia, a földtani és fénytani tematikákat feladva, a spekulatív filozófia irányában haladt tovább, megtartva azonban a kémia kiemelt szerepét a Potenzen triadikus struktúráján belül.

⁴ Goethe először az ásványtan kapcsán adott hangot abból fakadó csalódottságának, hogy Schelling nem teljesítette maradéktalanul várakozásait, s nem járult hozzá e területen empirikus megfigyeléseinek alátámasztásához (Engelhardt 2003: 189).

Mivel a schellingi természetfilozófia egyik legnagyobb nívója, s egyben folyamatosan kongruens eleme éppen a kémia tudományként való tematizálása volt – szemben Kanttal, aki még csak szisztematikus mesterségnek tekintette azt –, felvetődik a kérdés, hogy milyen konkrét hatása lehetett Goethe Schelling-recepciójának a kémiai utalásrendszer regénybeli kialakításában.

A szereplők viszonyrendszerének kémiai modellje mint a *Vonzások és választások* kompozíciós elve

A Goethe által megsemmisített vázlatok alighanem természettudományos és természetfilozófiai vonatkozásban is tartalmaztak olyan átfogó, előzetes terveket, amelyeket végül „beletitkolt” a megvalósult szöveg jelentéslabirintusába. Ebben a viszonylatban is mérvadó lehet Benjamin megállapítása, miszerint „*az író egészen nyilvánvaló szándékkal megsemmisített mindent, ami a mű teljeséggel konstruktív technikájára utalhatott volna*” (Benjamin 1980: 125).

A műben alkalmazott konstrukciós technika leginkább nyomon követhető eleme a cserebomlás vegytani modellje.⁵ A cserebomlás konstrukciós sémaként való értelmezésekor viszont feltétlenül számolni kell a fogalom kialakulásának konkrét történeti folyamatával, alternatív változataival – a cserebomlás ma ismeretes vegytani sémája ugyanis önmagában nem rajzolja ki a négy legfontosabb szereplő bonyolult kapcsolatrendszerét –, illetve mindazokkal a hatásokkal, amelyek a kémiai reakciók problematikáját közvetítették Goethe számára. Arról, hogy a költő Schellinggel folytatott-e vegytani tárgyú beszélgetéseket, nincsenek közvetlen adatok, mindazonáltal ezt valószínűsíti az a körülmény, hogy a filozófus ekkoriban megjelent művei éppen a kémia kanti felfogásának átértelmezését célozták.⁶

A kémiai vonatkozások kiemelt szerepe⁷ ugyanakkor áttételesen az Eckermannnak tett 1827. január 21-ei megjegyzésben is jelen van, amennyiben a Goethe által méltatott Karl Wilhelm Ferdinand Solger kritikája erősen nyomatékosította ezt a mozzanatot:

„Ezt a dolgozatot – mondta Goethe – Solger már 1809-ben megírta, és nagy örömet szerzett volna nekem annak idején, hogy ilyen találó szavakat hallhatok a

⁵ A szövegben érvényesülő konstrukciós technika természetfilozófiai elemeinek kimutatására a Goethe által középpontba állított kémiai modell elemzésén túl is történtek kísérletek, leginkább a mesmerizmus és a frenológia egyes hatáselemei átvételének kimutatása kapcsán, jóllehet ezek a recepciómomentumok nem alkotnak olyan összefüggő hálózatot, mint a cserebomlás elemeinek való megfeleltetések (Breibach 2010: 291–312).

⁶ Jóllehet Goethe és Schelling vegytani eszmecseréi nem adatolhatók, annak mégiscsak van írásos nyoma, hogy mindketten tanulmányozták Torbern Bergmann svéd kémikus cserebomlásról szóló könyvét. Goethe vegytani olvasmányairól (Adler 1987: 63–83). Schelling az *Eszmé a természet filozófiájáról* (*Ideen zu einer Philosophie der Natur*. 1797) című könyvében hivatkozott Bergmannra (Schelling 1958 a: 277).

⁷ Goethe ezirányú érdeklődését mutatják az 1810-ben Jénába költöző Döbeneiner kémia professzorral történt megbeszélései is (Müller 1948:199).

Vonzások és választásokról, mivel hogy abban az időben és később is többnyire nem éppen szívesen nyilvánítottak véleményt erről a regényről.” (Eckermann 1989: 251)

A kémia, ami Schellingnél az elektromosságból, mágnességéből és kémiai folyamatból álló első potencia (*Potenz*) egyik eleme volt, kulcsszerepet kapott a regény konstrukciójának kialakításában, ugyanakkor ki kell emelni, hogy a legfontosabb kémiai séma, a cserebomlás – amelyet 1648-ban Rudolf Glauber írt le elsőként – a 18. század első felében még meglehetősen képlékeny fogalom volt. Étienne François Geoffroy 1718-as meghatározása szerint „*Két anyag egyesül egymással, ha közöttük valami hajlandóság van a vegyülésre [...] Ezekhez egy harmadikat adva, amelynek a kettő közül nagyobb az affinitása, a harmadik ezzel fog egyesülni, elválasztva azt a másiktól*”. A terminus további pontosításaként Torbern Bergmann 1775-ben kiadta a jelenséget bemutató affinitási táblázatait,⁸ Claude Louis Berthollet pedig 1803-ban rámutatott a tömeg és az affinitás összefüggésére (Balázs 1996: I/ 273, 372).

Goethe maga is többféle cserebomlással kapcsolatos sémát ismert, annak sémáit elsősorban Johann Friedrich August Göttling kémiai kézikönyveiből vette át, s Bergmann és Berthollet e tárgyú vegytani könyvei bizonyíthatóan olvasmányai voltak (Adler 1987: 79). A cserebomlás folyamatát Eduard így magyarázza el Charlotte-nak, Ottilia érkezését megelőzően:

„*Ha egy ilyen kődarabot [t.i. mészkövet] kénsavba teszünk, megragadja a meszet, és vele egyesülve mint gipsz jelenik meg; az enyhe légnemű sav viszont elillan.*” (Goethe 1983: 168)

Nem sokkal később ugyanaz a szereplő az emberi viszonylatokra értelmezi Berthollet fentebb alkalmazott cserebomlás-fogalmát:

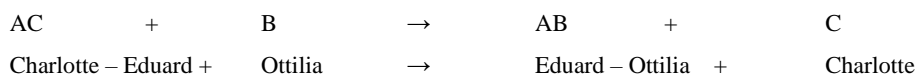
„[...] *azok a cserebomlások a legfigyelemreméltóbbak, amelyekkel ezt a szinte hanyatt-homlok történő vonzást, rokonulást, elhagyást, egyesülést igazán ábrázolni lehet; amelyekben négy, idáig kettesével összekötött lény érintkezésbe kerül, eddigi egyesülését elhagyja, és új kapcsolatokba lép.*” (Goethe 1983: 169)

A cselekmény további menetében bekövetkező történéseket a mai jelölések alkalmazásával így lehet ábrázolni:

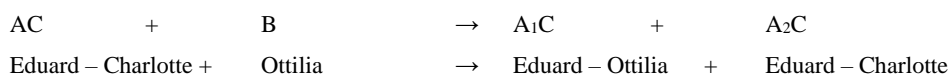
AB	+	CD	→	AC	+	BD
Charlotte – Eduard +		kapitány – Ottilia	→	Charlotte – kapitány +		Eduard – Ottilia

⁸ Friedrich Wilhelm Riemer naplójának 1809. július 24-ei bejegyzése arról tanúskodik, hogy Goethe Bergman cserebomlás-fogalmát az emberi kapcsolatok analógiájaként értelmezte: „*A természettudományok használta erkölcsi szimbólumok (például a nagy Bergman alkotta és használta Wahlverwandschaften) szellemesebben és inkább összeköthetők a költészettel és a társadalommal, mint bármi más [...]*” (Walkó 1978: 265).

Goethe azonban Bergmann képletét is használja a cselekmény kompozíciós sémájaként:

A harmadik cserebomlási séma pedig Eduárd ambivalens helyzetével analóg:

A különböző cserebomlás-definíciók adaptálásából következő variációs gazdagság révén több átfedés található a kémiai folyamatokat leíró sémák és a szereplők sorsát meghatározó történetek között. A kémiai fogalom egymást követő értelmezési etapjai így a determinatív folyamat analógiaként való alkalmazása mellett is lehetővé tettek bizonyos fokú alternatívitást az írói ábrázolás számára.

Goethe és Schelling kezdeti intenzív együttműködésének a kémia előtérbe kerülése mellett volt egy olyan fogalmi hozadék is, amely túlélte az író konkrét személyes elégedetlenségéből adódó illúzióvesztését, ez pedig a *Vonzások és választások*ban felidéződő schellingi rokonságfogalom.

Az *Eszmé a természet filozófiájáról* (*Ideen zu einer Philosophie der Natur*, 1797) című művében Schelling a kémiai folyamat definiálása kapcsán a rokonság jelenségét helyezte középpontba: „A kémiai folyamat voltaképpen a dinamikus folyamatok totalitása, amelyben a végső formák találkoznak és kiegyenlítődnek” (SW II/ 82). „A kémia filozófiája” című fejezetben az egyesülés (*Verbindung*) jelenségét közvetlen kapcsolatba hozza a szétválással (*Trennung*), sőt mi több, az utóbbiból vezette le az előbbit: „Minden új egyesülést meg kell hogy előzzön egy szétválás, vagy egy kémiailag kezelt test alaprészekkéinek el kell taszítaniuk egymást, hogy idegen elemekkel (*Grundstoffen*) egyesülhessenek” (Schelling 1958 a: 265).

Schelling a kémiai folyamat meghatározására nem használta a cserebomlás fogalmát – noha szóban forgó írásában hivatkozott Bergmannra (Schelling 1958 a: 284) –, viszont olyan átfogó leírását adta az egyesülés és szétválás, vegyülés és bomlás jelenségének, hogy az filozófiai alapul szolgálhatott Goethe számára az akkortájt még egyértelmű formát nem öltött kémiai terminus fókuszba helyezéséhez. A regény szövegében fellelhető az idézett schellingi gondolat is, mely szerint a kémiai folyamatban a szétválás és az egyesülés nem szimmetrikus fogalmak:

„[...] a rokonságok akkor válnak igazán érdekessé, ha elválásokat hoznak létre.
– Hát ez szomorú – kiáltotta Charlotte –, amit mostanában oly sokat hallunk a világban, a természetben is előfordul?”

– *Mindenesetre – válaszolt Eduárd –, sőt a kémikusok kitüntető címe éppen az volt, hogy elválasztó művészeknek hívták őket.*

– *Tehát most már nem úgy hívják őket –felelte Charlotte –, és ezt nagyon jól teszik. Az egyesítés nagyobb művészet, nagyobb érdem.*” (Goethe 1983: 167)

Schelling a rokonság (*Verwandschaft*) fogalmának felbomlások majd egyesülések sorozataként való meghatározását Buffon *A természetről* című művéből vette át (Schelling 1958 a: 267 ssk). E folyamatszerűség a véletlen, a megmagyarázhatatlan momentumát is magában foglalja a filozófus értelmezésében: a kémia „*nem más, mint alkalmazott dinamika, avagy dinamika a maga véletlenszerűségében elgondolva*” (Schelling 1958 a: 276).

Schelling diszkontinuitás-koncepciójának hatása a Goethe regényében explikált természetfilozófiai elvekre

Schelling korai természetfilozófiai írásai – beleértve *A világlélekről* 1798-as első kiadását is – a potenciák hármas tagozódásán keresztül próbálták bemutatni a természet egységét, s e háromelemű struktúrák a következő néhány évben keletkezett művekben is mint a természet (megismerési és ontikus mozzanatokat egyesítő) konstrukciójának hierarchikus szintjei szerepeltek. 1801-re a súly és a fény jelenségei olyan átfogó elemekké váltak a schellingi természetfilozófiában, amelyek többé már nem illeszkedtek be a triadikus struktúrákba. Schelling Karl Joseph Hieronymus Windischmann-nak írott 1804-es leveleinek egyikében kifejezésre juttatta, hogy a potenciák rendszeréből az abszolútum világába nincsen közvetlen átmenet (Fuhrmans 1963: I/320), s ennek a diszkontinuitásnak a felismerése volt az előzménye annak, hogy 1806-ban – egy szintén Windischmann-nak címzett levelében – búcsút mondjon a természetfilozófiának.

Schelling 1804-ben a *Filozófia és vallásban (Philosophie und Religion)* revideálta a potenciaszintek korábbi kontinuus értelmezését,⁹ s azt a kérdést tette fel, hogy „Van-e folytonosság az intellektuális világ felső princípiuma és a véges természet között?” (Schelling 2012: 17).

A természetfilozófia legfontosabb aspektusaként tehát 1806-ra a kontinuitás kérdése került előtérbe. A folytonosságot feltételező filozófiák példaként Schelling a *Timaiost* és az emanáció tanát említi – amelyek egyébként az ő korai

⁹ Mindenesetre egy magasabb potencia-szint – legyen az a hit vagy a sejtelem – nem nyújthat valami tökéletesebbet és jobbat, csak azt, ami ebben a megismerésben már benne van; azt, amit ilyen vagy olyan név alatt szembeállítanak vele, vagy az abszolútumhoz való általános viszony egy különös megjelenése, amely az ész általi megismerésen belül a legtökéletesebb, vagy pedig messze van attól, hogy egy valóságos felemelkedés vagy egy magasabb potencia-szint legyen, és sokkal inkább a megismerés legfelső egységétől való lesüllyedést képviseli, amelynek következtében a megismerésben újfajta differenciák lépnek fel (Schelling 2012: 6).

természetfilozófiájának is mintái voltak –, a saját álláspontját viszont abban összegezte, hogy a reális és az ideális terület közötti átmenet csak ugrással lehetséges.¹⁰

A schellingi természetfilozófia áttematizálódása lehetőséget adott Eckermann alábbi, 1831. február 23-ai, neveket és konkrétumokat nem tartalmazó feljegyzésének értelmezésére:

„Ebédnél bizonyos természettudósoknak az a törekvése került szóba, miszerint, hogy végigjárják a szerves világot, az ásványtanból kiindulva akarnak fölfelé haladni. Ez nagy tévedés – mondta Goethe. – Az ásványtan világában a legegyszerűbb és legcsodálatosabb, míg a szerves világban a legbonyolultabb. Látnivaló tehát, hogy a két világban egészen eltérő tendenciák uralkodnak, és hogy szó sincsen olyan lépcsőzetes előrehaladásról, mely az egyikről a másikhoz vezetne.” (Eckermann 1989: 582)

A kontinuitás fogalmának schellingi kontextusát valószínűsíti, hogy az azzal részben átfedésben lévő kohézió-problematika viszont kimutathatóan részét képezte Goethe és Schelling diskurzusának. Schelling 1801-ben megjelent *Filozófiai rendszerem első kifejtése* (*Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie*) című írásában viszont a kohézió fogalma kapott nagyobb nyomatékot a – nála egyébként is kevésbé determinatív – rokonságfogalommal szemben. A kohézió (*Kohäsion*) Schellingnél csakúgy, mint Berthollet kémiai rendszerében, kifejezetten a rokonság (*Verwandschaft*) ellenfogalmaként szerepelt (Adler 1987: 134–139). Mivel filozófiájának középpontjában ekkoriban már az önmagát konstruáló én állt, ezek a problémaeltolódások a szabadság és a szükségszerűség szubjektumon belüli összekapcsolódásának tematikáját előlegezték meg, amelynek teljes kifejtésére a *Filozófiai vizsgálódások az emberi szabadság lényegéről és az ezzel összefüggő tárgyakról* (1809) című írásában került sor, amelyet már a kortársak is *Szabadságirat*ként idéztek.

Goethe és Schelling álláspontja a későbbiekben éppen a szabadság és a determináció (sorsszerűség) értelmezésbeli divergenciái következtében távolodott el mind jobban egymástól. A *Vonzások és választások* szereplői a sorsszerűséget hangoztatják megnyilvánulásaikban, s ezt teljesítik be szerelmükkel, életükkel és halálukkal (Goethe 1983: 169). Schelling természetképeinek átalakulása végsősoron felszámolta korai természetfilozófiáját, s gondolkodása olyan stádiumokon keresztül fejlődött tovább, amelyekre nézve a természet determináló erejére vonatkozó goethei kérdésselvetés nem volt többé releváns. A *Clara* és a *Szabadságirat* átértelmezték az ember és a természet kapcsolatát. „Az ember szabadságától függ az egész természet

¹⁰ Az ideális és a reális viszonyáról a természetben (A *Világlélekről* 2. kiadásának előtanulmánya) a Band fogalma kapcsán még egyszer felveti a kontinuitás problémáját. Az Eschenmayernél előtérbe került probléma itt ismételt természetfilozófiai konnotációval egészül ki: Schelling Winterl Jakabnak, a pesti egyetem professzorának – akinek újabb munkáit saját filozófiájának visszaigazolásként értékelte az előszóban – kémiai vonatkozásban használt fogalmát recipiálja (Winterl 1804: 365–369).

felemelkedése” – írta Schelling a *Claraban* (Schelling 1958 e: 32). A *Szabadságiratban* már semmiféle cezúra sincs a szabadság és a szükségszerűség között, a rossz a jó kiindulópontja és feltétele lesz.¹¹

Schellingnek Goethe változatlanabb szemléletével szembeni állásfoglalása azonban ellentmondásosnak tűnik, legalábbis egyik kortársa, különböző időpontokban keletkezett visszaemlékezéseiben a filozófus két ellentétes előjelű megnyilvánulását örökítette meg a *Vonzások és választásokkal* kapcsolatban. Fritz Jacobi, a költőfejedelem ifjúkori barátja 1809 decemberében Johann Heinrich Voßhoz írott levele szerint Schelling el volt ragadtatva a regénytől (Engelhardt 2003: 252). Ugyanő egy hónappal később arról írt, hogy „*Goethének ez a műve minden ízében materialista, avagy ahogy Schelling fejezi ki magát, pusztán fiziológikus*”.¹² Arról nem szól a tudósítás, hogy a regény mely momentumának szólt Schelling rajongása, az utóbbi levélből viszont jól kirajzolódnak a természeti determináció kérdésében elfoglalt ellentétes álláspontok. Talán nem jogosulatlan az a feltételezés, hogy a kezdeti elragadtatás a Caroline emlékét is felidéző *Clara* kéziratán dolgozó filozófus gesztusa volt, aki Goethe regényben a saját sorsukat érintő életrajzi áthallásokat vélte felfedezni.

Összegzés

Tanulmányunk látszólag messze távolodott Eckermann alakjától, ám mind az elemzés kiindulópontja, mind vezérfonala Goethének azok a megjegyzései voltak, amelyek a *Beszélgetések Goethével* szövegében találhatóak. A *Vonzások és választások* mozaikjának egy részletét ezen csekély számú, ám autentikus töredék segítségével próbáltuk újraprendezni. E rövid megjegyzések három kulcsmozzanatot mindenképpen tartalmaznak egy ilyen rekonstrukciós kísérlethez, ha úgy tetszik egy Eckermannál talált mozaikdarabkákkal kiegészített kép kialakításához. Az egyik kulcsinformáció a regény nem közvetlenül életrajzi jellegére vonatkozott, a másik a kompozíciót meghatározó átfogó eszme tényét rögzítette, míg a harmadik a természet nem fokozatokon át történő kifejlésének elvét nyomatékosította.

E három mozzanatot egységbe fogó értelemezési lehetőségként, s egyszersmind a regény kompozíciós elemeként, Schellingnek az életrajzi és filozófiai mozzanatait próbáltuk felmutatni. A filozófus mind a maga személyében, mind a felesége és annak kapcsolati köre révén fontos szereplője volt Goethe 1798 és 1803 közötti éveinek; természetfilozófiája – beleértve az abban kulcsszerepet, a kanti értelmezéshez képest önálló státuszt kapó kémiát is – e periódus elején egy átfogó modell lehetőségét ígérte a költőminiszter számára; a *Die Wahlverwandschaften* keletkezésének időszakában pedig a schellingi filozófia egyik legfontosabb tartalmi elvévé vált

¹¹ „Azonban éppen ama belső szükségszerűség maga a szabadság; az ember lényege lényegileg az ő saját tette; szükségszerűség és szabadság egymásba fonódik: az egyik mint magában való szabadság, a másik formálisan, mint szükségszerűség” (Schelling, 1992: 86).

¹² Jacobi levele Köppennek, 1810. január 12-én. Idézi Walkó 1978: 265.

(a súly és a fény problémája kapcsán) a szervesen világból a szervebe való fokozatos átlépés elvének elutasítása.

Eckermann nem pusztán az általa megörökített Goethe-mondatok kapcsán adhat kulcsot a mai olvasó vagy értelmező számára, hanem azzal az egy-egy problémához való újra és újra történő – gyakran jól láthatóan ő általa provokált – visszatéréseknek a kapcsán is, amely egy-egy Goethe mű lineális olvasata helyett a kompozíciós elvekre, illetve azok rétegezettségére irányítja rá a figyelmünket. S ez önmagában is elegendő ok arra, hogy a hol Goethe szavait tolmácsoló, hol az ő árnyékából kilépő egykori weimari író előtt születésének kétszázadik évfordulóján lerójuk a tiszteletünket.

I R O D A L O M

- Adler, Jeremy 1987. „*Eine fast magische Anziehungskraft*“. Goethes ‚*Wahlverwandtschaften*‘ und die *Chemie seiner Zeit*. Beck, München.
- Balázs Lóránt 1996. *A kémia története*. I. köt. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benjamin, Walter 1980. *Goethe: Vonzások és választások*. = uő: *Angelus novus*. Ford. Tandori Dezső. Magyar Helikon, Budapest.
- Breidbach, Olaf 2010. *Die Wahlverwandtschaften – Versuch einer wissenschaftshistorischen Perspektivierung*. = Helmut Hühn (Szerk.) *Goethes Wahlverwandtschaften. Werk und Forschung*. De Gruyter, Berlin – New York. 291–312.
- Eckermann, Johann Peter 1989. *Beszélgetések Goethével*. Ford. Györfly Miklós. Európa, Budapest.
- Engelhardt, Wolf 2003. *Goethe im Gespräch mit der Erde. Landschaften, Gesteine, Mineralien und Erdgeschichte in seinem Leben und Werk*. Böhlau Nachfolger, Weimar.
- Fuhrmans, Horst (szerk.) 1963. *Schelling: Briefe und Dokumente*. I. kötet. Bouvier, Bonn.
- Goethe, Johann Wolfgang 1983. *Vonzások és választások* = uő: *Szépprózai művek*. Ford. Vas István. Európa, Budapest.
- Gulúga, Arszenyij 1987. *Schelling*. Ford. Boldog Gyöngyi. Gondolat, Budapest.
- Kahn-Wallerstein, Carmen 1979. *Schellings Frauen: Caroline und Pauline*. Insel, Frankfurt am Main.
- Müller, Günther 1948. *Kleine Goethemonographie*. Universitätsverlag, Bonn.
- Richards, Robert J. 2002. *The Romantic Conception of Life. Science and Philosophy in the Age of Goethe*. University of Chicago Press, Chicago–London.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1958 a. *Ideen zu einer Philosophie der Natur*. = *Schellings Werke*. Szerk. Manfred Schröter. Beck, München. II. 75–343. (A továbbiakban SW rövidítéssel.)
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1958b. *Von der Weltseele*. = SWII. 345–584.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1958 c. *Allgemeine Deduktion des dynamischen Prozesses oder die Kategorien der Physik*. = SWIV. 1–78.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1958 d. *Die Gottheiten der Samothrake*. = SW VIII. 345–369.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1958e. *Clara*. = SW IX. 1–110.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1992. *Filozófiai vizsgálódások az emberi szabadság lényegéről és ezzel összefüggő tárgyokról*. Ford. Jaksa Margit és Zoltai Dénes. T-Twins, Budapest.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 2012. *Filozófia és vallás*. Ford. Weiss János. Attraktor, Máriabesnyő.
- Segenbrecht, Wulf (szerk.) 2001. *Romantische Liebe und romantischer Tod. Über den Bamberger Aufenthalt von Caroline Schlegel, Auguste Böhmer, August Wilhelm Schlegel und Friedrich Wilhelm Schlegel im Jahre 1800*. Universität Bamberg, Bamberg.
- Szauder József 1965. *A klasszicista irodalom virágzása*. = Pándi Pál (szerk.) *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Akadémiai, Budapest. 260–294.

Walkó György 1978. *Az ismeretlen Goethe*. Magvető, Budapest.

Winterl, Joseph Jakob 1804. *Darstellung der vier Bestandtheile der anorganischen Natur*. Frommann, Jena.

REFERINȚE LA SCHELLING ÎN LUCRAREA LUI ECKERMANN *CONVERSAȚII CU GOETHE*
 Detalii biografice și aspecte de filosofie naturală în *Afinitățile electivă*

(Rezumat)

În conversațiile sale cu Eckermann, Goethe s-a referit de patru ori la problemele legate de contextul biografic și principiile compoziționale ale romanului *Afinitățile electivă* (1809), însă aceste remarci laconice au fost lăsate în mod deliberat în afara textului romanului și nu au furnizat niciun indiciu clar identificabil, nici cu privire la geneza, nici cu privire la structura romanului. Cu toate acestea, fiecare dintre cele patru autorefecții poate fi completată cu un context mai larg, care a servit drept cadru conceptual pentru schemele de afinitate chimică ale lui Goethe, și anume sistemul de filozofie naturală al lui Schelling, care poate fi identificat și textual pe baza notelor laconice ale lui Eckermann. Pe lângă faptul că a făcut din chimie, încă nerecunoscută ca știință de Kant, unul dintre elementele conceptului său triadic al Potențelor, filosoful însuși s-a referit la conceptul de descompunere a schimburilor al lui Torbern Bergmann, care a fost decisiv pentru Goethe. Schelling a încorporat conceptul mai larg de Verwandtschaft (rudenie) în propriul său sistem de gândire, iar capitolul „Filosofia chimiei” din lucrarea sa *Idei pentru filosofia naturii* a tratat, de asemenea, în detaliu, fenomenele de Verbindung (unire) și Trennung (separare). Variabilitatea acestei abordări filosofice a principiilor generale ale naturii poate fi observată în roman, în care Goethe nu a folosit o singură schemă de afinitate, ci a utilizat toate cele trei versiuni contemporane ale acestui, încă maleabil, principiu chimic pentru a modela compoziția structurală a operei sale și relațiile dintre personaje. Una dintre autorefecțiile lui Goethe, în care acesta respinge principiul structurării treptate a naturii, corespunde principiului discontinuității lui Schelling din lucrarea sa *Prima expunere a sistemului meu filosofic*, și conceptului său de coeziune ca și contra-concept al rudeniei. Lecția generală a autorefecțiilor asupra romanului, care tratează și aspectele biografice ale lui Schelling și Caroline Michaelis, ar putea fi aceea că Goethe „ascundea” semnificații complete (evocând elemente de recepție și contexte textuale externe mai largi) în propozițiile enigmatice. În cartea lui Eckermann, la fel cum a făcut-o în lucrările sale.

Cuvinte-cheie: Wahlverwandschaften, afinități chimice, Caroline Michaelis, filozofia naturală a lui Schelling, unire și separare.

REFERENCES TO SCHELLING IN ECKERMANN'S *CONVERSATIONS WITH GOETHE*.
 Biographical details and Aspects of Natural Philosophy in *Elective Affinities*

(Abstract)

In his conversations with Eckermann, Goethe mentioned four times the problems of the biographical background and compositional principles of *Elective Affinities* (1809), but these laconic remarks were deliberately left outside the text of the novel, and did not provide any clearly identifiable clues either as to the genesis or the structure of the novel. Each of the four self-reflections can, however, be complemented by a broader context that served as the conceptual framework for Goethe's scheme of exchange decomposition, namely Schelling's frame of natural philosophy, which can be identified textually following Eckermann's elliptical notes. In addition to making of chemistry, not yet recognised

as a science by Kant, an element of his tripartite frame of Potencies, the philosopher himself referred to Torbern Bergmann's concept of exchange decomposition, which was decisive for Goethe. Schelling incorporated the broader concept of Verwandtschaft (kinship) into his own system of thought, and the chapter on the Philosophy of Chemistry in his work *Ideas for the Philosophy of Nature* also dealt in detail with the phenomena of Verbindung (union) and Trennung (separation). The variability of this philosophical approach to the general principles of nature can be seen in the novel, in which Goethe did not use a single scheme of affinities, but used all three contemporary versions of this still malleable chemical principle to shape the structural composition of his work and the relations between characters. One of Goethe's self-reflections, in which he rejected the principle of the gradual structuring of nature, corresponds to Schelling's discontinuity principle from *The First Exposition of My Philosophy System*, and to his concept of cohesion as a counter-concept to kinship. The general lesson of the self-reflections on the novel, which also draws on the biographical aspects of Schelling and Caroline Michaelis, might be that Goethe 'concealed' full meanings, evoking reception elements and wider external textual contexts, in the sometimes enigmatic sentences in Eckermann's book, just as he did in his own works.

Keywords: Wahlverwandschaften, chemical affinities, Caroline Michaelis, Schelling's natural philosophy, union and separation.

Gál Ferenc Egyetem
Pedagógiai Kar
Szarvas, Szabadság út 4.
gurka.dezso@gmail.com